

<https://doi.org/10.15407/rksu.34.068>

УДК 027.54 (477): 025.17

Еріка Клименко, кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу кодикології та кодикографії
Інституту рукопису, Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)

E-mail: KlymenkoE@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0001-6090-0586

Людмила Руденко, кандидат мистецтвознавства,
старший науковий співробітник відділу музичних фондів
Інституту книгознавства, Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського (Київ, Україна)

E-mail: rudenkol@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0002-0329-0504

ОСОБОВИЙ АРХІВ Л.М. РЕВУЦЬКОГО ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА КОМПОЗИТОРСЬКОЇ СПАДЩИНИ МИТЦЯ

Мета роботи — схарактеризувати творчий доробок (нотні рукописи) видатного українського композитора, піаніста, педагога, громадсько-культурного діяча Льва Миколайовича Ревуцького, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. На основі аналізу варіантів та редакцій музичних творів, коментарів та супровідних записок митця визначити особливості його композиторської діяльності. **Методологія**. У процесі дослідження було використано науковий інструментарій історичного музикознавства та музичного джерелознавства, застосовано історико-порівняльний, хронологічний та статистичний методи структурного аналізу, а також джерелознавчі та текстологічні методи розгляду нотних джерел. **Наукова новизна**. Уперше на основі комплексного опису нотних рукописів особового архіву Л.М. Ревуцького проаналізовано рукописну спадщину митця, зокрема висвітлено історію походження та

Цитування: Клименко Е., Руденко Л. Особовий архів Л.М. Ревуцького як важлива складова композиторської спадщини митця. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 3 (34). С. 68—81. <https://doi.org/10.15407/rksu.34.068>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

створення нотних рукописів, які репрезентують головні напрями його творчої діяльності. **Висновки.** Комплексне дослідження архіву видатного українського композитора Л.М. Ревуцького з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського дозволило дійти висновку, що цей документальний комплекс є потужною джерельною базою як для вивчення творчості Л.М. Ревуцького, так і для поглиблення знань із музичної культури України загалом. В архіві представлені різні жанрові та стилеві пласти творчості митця: масив автографів, рукописних списків, чернеток, різних редакцій творів тощо. Низка архівних матеріалів Л.М. Ревуцького досі не була опублікована, відповідно й не залучена до наукового обігу. Перспективним завданням для музикознавців є реконструкція незакінчених творів видатного українського композитора, який створив новий напрям у музиці ХХ ст.

Ключові слова: Ревуцький Лев Миколайович, особовий архів, рукопис, автограф, творчість, симфонія, концерт.

Актуальність теми дослідження. Серед численних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ) одне з почесних місць обіймає особовий архів видатного українського композитора, педагога, піаніста, громадсько-культурного діяча Льва Миколайовича Ревуцького (1889—1977). Рукописи, чимало з яких збереглися у вигляді чернеток варіантів, редакцій та аранжувань, а також незакінчених композицій, на сьогодні не залучені до наукового та виконавського обігу, отож становлять значний потенціал для подальших музикознавчих та музично-джерелознавчих розвідок. Завданням дослідження є аналіз творчої спадщини Л. Ревуцького на основі збережених рукописних матеріалів.

Аналіз досліджень та публікацій. Постать Л. Ревуцького, його життєвий шлях, композиторська спадщина та педагогічна діяльність привертала увагу багатьох українських музикознавців, істориків, культурологів, літературознавців. Йому присвячена низка наукових праць, зокрема Михайла Бялика, Надії Горюхіної, Ніни Герасимової-Персидської, Тамари Шеффер, Григорія Кисельова, Миколи Гордійчука, Євгенії Столової, Віктора Клина, Валентини Кузик, Степана Лісецького, Аріадни Поставної, Юлії Короткевич, Наталії Кобрин, композиторів Олени Андреевої, Бориса Лятошинського, Анатолія Коломійця, Віктора Кирейка та інших.

Чи не найвідомішою дослідницею життя та творчості Л. Ревуцького є кандидат мистецтвознавства, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського, член Національної спілки композиторів України, лауреат премії імені Миколи Лисенка Валентина Кузик. Вивченню спадщини та встановленню біографії Л. Ревуцького В. Кузик присвятила близько тридцяти років. В її численних наукових розвідках, монографії, публіцистичних працях, виступах на конференціях висвітлено чи не всі сфери творчої практики митця, визначено особливості його композиторського стилю, окреслено індивідуальні якості Л. Ревуцького стосовно обробок народних пісень, аранжування

творів тощо. В. Кузик підняла на поверхню не лише раніше заборонені та невідомі факти біографії, композиторської та педагогічної діяльності митця, але й заповнила лакуни, які торкаються історії всієї родини Ревуцьких, зокрема й життєтворчості його брата, відомого українського музикознавця та фольклориста Дмитра Миколайовича Ревуцького. За сприяння дослідниці 2009 року в Україну повернувся перший т. зв. «уртекст» Концерту № 2 F-dur для фортепіано з оркестром, який вивіз за кордон приятель Л. Ревуцького Ернст Берг, викладач київської консерваторії в 1935—1937 роках. Тривалий час вважалося, що концерт утрачений, і композитор протягом семи років відновлював цей твір. Концерт F-dur в Україну з Данії привіз Олександр Ваулін [4]. Подібна доля спіткала і Симфонію № 2, яка теж вважалася втраченою і лише нещодавно була віднайдена в архіві Львівської філармонії, а 2020 року зусиллями В. Кузик — опублікована й виконана [5, с. 5—14].

Переважну частину композиторської та епістолярної спадщини Л. Ревуцького наразі опубліковано. Окремі рукописні рецензії, нариси, статті, особисті речі зберігаються в різних архівах та нотосховищах. Однак основний масив його архіву тривалий час знаходився в родині митця. Спадкоємцем рукописів після смерті Л. Ревуцького став його син, Євген Львович Ревуцький. Внесок В. Кузик у дослідження творчої спадщини композитора, а також добра дружба, що виникла між родиною Ревуцьких і вченою, сприяли переданню особистого архіву митця з правом вирішувати його подальшу долю саме їй. Отож 17 лютого 2012 року, за підтримки В. Кузик та згоди родини Ревуцьких, архівне зібрання Льва Миколайовича було передано до ІР НБУВ [1].

Мета роботи — схарактеризувати творчий доробок (нотні рукописи) видатного українського композитора, піаніста, педагога, громадсько-культурного діяча Льва Миколайовича Ревуцького, що зберігається в ІР НБУВ. На основі аналізу варіантів та редакцій музичних творів, коментарів та супровідних записок митця визначити особливості його композиторської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Невід’ємною частиною творчої спадщини видатного українського композитора, піаніста, педагога, громадсько-культурного діяча Льва Миколайовича Ревуцького є його особовий архів (ІР НБУВ, ф. 424), який має важливе значення для історії української музичної культури. Збережені документи відображають процес роботи композитора над своїми творами та над удосконаленням уже створених опусів, що призводило до написання нових редакцій, а також аранжування для інших виконавських складів. В архіві містяться автографи ескізів, чернетки, варіанти перекладень, обробок народних пісень, симфонічні, вокально-симфонічні, фортепіанні твори, хорові партитури, клавіри, фрагменти різних композицій, зокрема твори на слова Олександра Олеса, яким не судилося в повній мірі бути реалізованими і які чекають на своїх дослідни-

ків, перекладення добре відомих вокально-симфонічних творів, як, до прикладу, «Чуєш, брате мій», «Ой у лузі криниченька», «Та ой крикнули журавлі», «Ти, кропивонько», «Наїхали гірмани», «Ой гей! Та ой хто горя не знає», «Ой з-за гір, з-за гір», «З-під темного гайка» тощо. В окрему теку сформовані рукописи, що розкривають процес роботи митця над оперою Миколи Лисенка «Тарас Бульба», що є вкрай важливим для поглиблення історії української музики.

Завдяки матеріалам архіву відкрито невідомі раніше твори Л. Ревуцького, зокрема не занотований у жодних списках і частково знищений рукопис ескізів Струнного квартету, який митець написав для квартету Прилуцької гімназії 1927 року. Ці ноти Валентина Кузик передала талановитій композиторці Вікторії Польовій, яка реконструювала твір, і завдяки їй доробок Л. Ревуцького поповнився ще одним опусом [1].

Перше упорядкування архіву Л. Ревуцького здійснила його учениця — теоретик, педагог, композитор, музичний редактор видавництв «Мистецтво» та «Музична Україна» Олена Андреева. Вона доклала чимало зусиль для відновлення спадщини митця, була упорядником п'ятого та дев'ятого томів Повного зібрання творів Л. Ревуцького, опублікованого вже після його смерті. Задля якнайповнішого відтворення спадщини митця О. Андреева максимально збрала його твори, їхні варіанти та редакції, виконала велику роботу щодо відшукування й переписування композицій Л. Ревуцького з видань кінця 20-х — середини 50-х років ХХ ст., які не збереглися у вигляді автографів. Серед творів, віднайдених О. Андреевою, — обробки пісень для хору з фортепіано: «За Батьківщину», «Пісня кіннотників», «Пісня про Конституцію», «Партія наша про кожного дбає», «Свято», «Слава переможцям», дитячі пісні «Ми лани зелені кинули», «Наша пісня», «Свято Червоної Армії», узбецька піонерська пісня «Бідлер кюв», романс для голосу з фортепіано «Де ті слова». Усі ці композиції знаходяться в особовому архіві митця.

У фонді також зберігаються чернетки не визначених творів, частину з них атрибутувала В. Кузик. Про це свідчать дописи в кінці рукописів (галицькі пісні, ескізи до Симфонії № 2, ескіз 4-ї частини з симфонічної поеми «Щороку» на слова О. Олеся). Окремі чернетки творів автори даної статті атрибутували у процесі дослідження — це чернетки Каденції та партії Violini I з Фортепіанного концерту № 2, партитури та ескіз «Балету» з музики до вистави «Маруся Богуславка», фрагменти ескізів з музики до кінофільму «Степові пісні» («Зустріч селян з поміщиком», «Гроза»). У процесі роботи також було відновлено порядок та цілісність чернеток клавiру фортепіанного концерту.

Більшість списків творів композитора з його архіву є автографами, однак міститься тут і значна кількість копій, переписаних невстановленою особою, чотири копії обробок народних пісень зробив Володимир Іванов, одна копія належить Валер'яну Довженку [3].

У списках, виконаних О. Андреевою, часто зустрічаються коментарі, у супровідних записках є помітки із зазначенням місця знаходження оригіналу, тобто автографа композитора, з якого вони були переписані. Наприклад, обробка школярського маршу «Ми лани зелені кинули» (ф. 424, од. зб. 88) переписана з автографа, що зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського Національної академії наук України, в архіві Миколи Грінченка; твір для кларнета з фортепіано «3 мелодій Узбекистану» (ф. 424, од. зб. 16) також є копією з автографа з Музею театрального, музичного та кіномистецтва міста Києва.

Л. Ревуцький пройшов складний життєвий шлях, його творчу спадщину спіткало чимало катаклізмів, але він мужньо витримував труднощі, не втративши почуття власної гідності, залишаючись справжнім велетом духу. Особистісні якості та унікальний композиторський талант, вимогливість до себе принесли світове визнання Л. Ревуцькому як музиканту, педагогу, новатору своєї справи. Упродовж життя композитор працював над поліпшенням своїх творів. Безпосереднім доказом цього є його архів, в якому знаходиться велика кількість різних варіантів та редакцій. Постійне прагнення Ревуцького-майстра до досконалості, кропіткі пошуки ще переконливішої музичної виразності і врешті вибір найкращого варіанту одного і того ж твору сповнювали всю його творчість. Композиторський доробок Л. Ревуцького дослідники називають взірцем високої художньої майстерності [8, с. 83].

Чільне місце в музичній спадщині Л. Ревуцького посідають інструментальні композиції великої форми. Музикознавці вважають, що саме в них проявився його надзвичайний талант симфоніста, майстра глибоких філософських узагальнень. Для всіх його інструментальних творів характерні велика емоційність, гуманізм і невичерпна ліричність. Вагоме місце у творчості Ревуцького також належить епічному елементу, зумовленому любов'ю композитора до рідної української землі, її історії, до народної пісні. Він дуже глибоко і органічно переймався українським мелосом і вводив його у свою різнопланову творчість [11, с. 9].

Доля багатьох симфонічних творів Л. Ревуцького склалася непросто. Вище зазначалося, що партитури двох Симфоній та Концерту № 2 для фортепіано з оркестром були втрачені і автору довелося відновлювати нотний текст.

Над Симфонією № 1 (не закінчена) композитор працював з 1916 по 1921 рік. У 1918 році завершив в оркестровці 1-шу частину. Твір композитор присвятив своєму вчителю Рейнгольду Глієру. До Другої світової війни симфонія не виконувалася, а в страшні воєнні роки партитуру взагалі було втрачено. У 1957 році композитор відновив і записав по пам'яті лише 1-шу частину, надавши їй форму завершеної композиції, яка відтоді так і виконується в концертах симфонічної музики [11, с. 11]. Уперше твір про-

звучав 1958 року у виконанні Національного симфонічного оркестру України — диригував Веніамін Тольба [3]. В архіві композитора зберігаються чорнові автографи партитури (1957 р.) та перекладення Симфонії для фортепіано в 4 руки, яке він завершив 30 вересня 1958 року [ф. 424, од. зб. 1, 2].

Своє краще музичне полотно — Симфонію № 2 E-dur, що «дихає ароматом української народної пісенності» і є першим зразком ліричного симфонізму в українській музиці, Л. Ревуцький написав упродовж 1926—1927 років [3; 11, с. 11—13]. В основу твору покладено винятково народнопісенний матеріал. В архіві містяться ескізи до Симфонії № 2, частину з яких, як зазначалося вище, атрибутувала Валентина Кузик: це — головна партія (арк. 1) та гармонізація українських пісень, покладених в основу симфонії, зокрема «Ой там в полю сосна», «Жалі мої, жалі, великі, не малі», «А ми поле оремо», «Деся взявся стрілець», «Та не жаль мені», «Що йой там за горою», «Ой у полі три доріжки», «Гей у Львові на ринку» (ф. 424, од. зб. 3).

Симфонія № 2 була визнана першим національним твором у жанрі ліричного симфонізму [11, с. 11, 243]. На думку дослідників, вона стала «етапним явищем, в ній щасливо поєдналися два зазначених автором крила творчості "українізація" та "європеїзація"» [7, с. 41]. Уперше Симфонія виконана 1928 року в Києві. У 1940 році автор здійснив другу редакцію твору. У роки Другої світової війни рукопис партитури Симфонії № 2 також був втрачений, і лише у 1947 році в новому, відновленому автором вигляді твір був опублікований. 1969 року відомий український диригент Веніамін Тольба за згодою автора зробив власну оркестровку Симфонії, в якій твір побачив світ у 1970 та 1977 роках [5, с. 5—14]. В ІР НБУВ зберігається рукописна копія партитури 3-х частин симфонії в оркестровій редакції В. Тольби, датована 30 липня 1969 року, з авторськими помітками та правками для видання у 1970 та 1977 роках у видавництві «Музична Україна» (видавничий редактор рукопису Михайло Їжакевич, учень Л. Ревуцького) (ф. 424, од. зб. 4). Як уже зазначалося, т. зв. «уртекст» Симфонії № 2 до недавня знаходився в архіві Львівської філармонії, і лише 2020 року твір прозвучав у своїй первинній редакції на сцені Великого залу Національної музичної академії України. У цьому ж році «уртекст» Симфонії було опубліковано у видавництві «Музична Україна». За висновками В. Кузик, «Симфонію № 2 Ревуцького можна сміливо назвати вершинним явищем українського духовного відродження ХХ ст. в музичному мистецтві» [7, с. 41].

Концерт № 2 для фортепіано й симфонічного оркестру (F-dur) був написаний на початку 30-х років ХХ ст. і вперше виконаний 1936 року. Цей твір можна розглядати як своєрідний підсумок усього фортепіанного доробку композитора [4; 7, с. 47]. Його Л. Ревуцький присвятив пам'яті свого вчителя Миколи Лисенка, який навчив його любити й розуміти душу та пісню народу. Вище згадувалося, що нотний матеріал концерту вивіз за кордон друг композитора Е. Берг. Після війни Л. Ревуцький вирішив відновити партитуру,

оскільки цей твір був його останнім масштабним опусом. Над реконструкцією концерту митець працював упродовж семи років (1957—1964) [4].

В архіві композитора зберігаються чорновий автограф клавіру для 2-х фортепіано 1-ї та 2-ї редакцій Концерту № 2, який митець відновлював з 2 по 22 жовтня 1961 року (ф. 424, од. зб. 7), та рукописна копія партитури 1965 року з редакційними правками і доопрацюванням автора та видавничого редактора М. Їжакевича до видання 1971 року (ф. 424, од. зб. 6). Найкращим виконавцем свого концерту Л. Ревуцький вважав Олександра Александрова. Разом з автографом концерту № 2 в архіві зберігається лист композитора до піаніста з проханням відмітити найбільш незручні за фактурою місця (ф. 424, од. зб. 7, додаток).

В особовому архіві Л. Ревуцького зберігаються також автографи й інших інструментальних творів: ескіз та начерки партії фортепіано до 2-ї частини Концерту № 1 B-dur, для фортепіано та симфонічного оркестру (роботу над цим твором композитор розпочав ще навчаючись у консерваторії, проте не встиг завершити оркестровку [7, с. 47]), «Похідний марш» для духового оркестру (1941—1942), камерно-інструментальні твори «3 мелодій Узбекистану» для кларнета з фортепіано (1943) та «Молдавська колискова» для гобоя та струнного оркестру.

Одним з перших творів композитора є фортепіанна Соната h-moll, тв. 1, чорновий автограф якої також знаходиться в архіві, однак без перших двох сторінок, які, за свідченням О. Андреевої, забрав В. Клін, щоб сфотографувати їх для видання сонати, та так і не повернув (ф. 424, од. зб. 25) [1].

З автографів фортепіанних творів Ревуцького збереглися «Імпровізація», «Канон», «Пісня-марш», Соната № 1, Сонатне алегро № 2, «Урочиста прелюдія» (1937), Транскрипція фуги Й. Баха, «Козачок» для фортепіано в 4 руки, а також чарівна мініатюра — присвячена сину Євгену «Пісня». У 1952 році до відділу рукописів (зараз Інститут рукопису) з музичного відділу Бібліотеки були передані рукописи прелюдів Ревуцького для фортепіано, написаних ним у студентські роки: Des-dur, fis-moll, cis-moll (ф. I, од. зб. 35997—35999), а також прелюдії № 5 та № 6 (1923 р.) (ф. I, од. зб. 41309—41310).

В особовому архіві композитора зберігся нотний матеріал до кінофільму «Степові пісні», створений на початку 30-х років XX ст. На його основі Л. Ревуцький мав намір написати тричастинну симфонічну сюїту, яка б відтворювала основні вузлові моменти драматургії кінострічки [11, с. 17]. В архіві є чорновий автограф трьох частин — «Червоні заграви», «Ранок» та «Заколот», що вперше були надруковані в 1981 році [11, с. 32, 95—135], чистовий автограф 1-ї частини із заголовком: «Симфонічна сюїта. Ч. 1. "Червоні заграви"» 1916 року, окремі аркуші з епізодами № 3 «После селян», № 4 «Убивство урядника», що, за поміткою автора, «не предназначены для сюиты», та чорновий матеріал до кінофільму (ф. 424, од. зб. 225—236).

На замовлення Київського академічного драматичного театру імені І. Франка Л. Ревуцький написав музику до театральної вистави «Маруся Богуславка», до якої увійшли хорові та танцювальні сцени, авторські чернетки яких зберігаються в архіві (ф. 424, од. зб. 219—222). Також серед рукописів композитора є автографи сцен та номерів до п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка», які Ревуцький також створив для «франківців» упродовж 1942—1943 років у Ташкенті, коли перебував там в евакуації (ф. 424, од. зб. 223, 224).

На особливу увагу заслуговує редакційна робота Л. Ревуцького над оперою М. Лисенка «Тарас Бульба» [1], що характеризується глибоким проникненням в інтонацію та стиль класика української музики. В архіві зберігаються автографи окремих сцен, номерів та епізодів, написаних Л. Ревуцьким на основі музики М. Лисенка, вісім сторінок клавіру-дирекціону з позначеним вступом інструментів та рукописна копія партитури новоствореної «Увертюри», яка, «як окремий концертний номер, нині є своєрідним "музичним титулом" України у світі» [7, с. 51—52], а також велика тека з чорновим матеріалом до опери з частковою оркестровкою Б. Лятошинського (ф. 424, од. зб. 237—249).

Л. Ревуцький про свою працю над оперою разом з Б. Лятошинським згадував так: «Ми мали перед собою кілька варіантів опери з безліччю сторонніх нашарувань у кожному, які виникли внаслідок постановок опери в різні часи. З усією чутливістю і повагою учня Миколи Віталійовича я приступив до роботи над очищенням прекрасної музики Лисенка і над відтворенням правильної її редакції» [10, с. 78]. Найяскравішою частиною редакційної роботи композитора над оперою є Увертюра, яку він написав на основі 12-ти Лисенкових тактів, розгорнувши їх у монументальне епіко-героїчне полотно, що завершується величним апофеозом — піснею-маршем «Засвіт встали козаченьки» [7, с. 51]. Зі споминів митця: «Я вважатиму себе щасливим, якщо мені вдалося зберегти в новій редакції опери усе те прекрасне, що в неї вклав Микола Віталійович, і добитися, щоб чудова опера Лисенка зазвучала як народний музично-драматичний твір, гідний пам'яті великого українського композитора» [10, с. 79].

Іншою важливою складовою рукописного доробку Л. Ревуцького є вокально-симфонічні, хорові твори та твори для голосу в супроводі фортепіано, якими репрезентовані найвищі композиторські досягнення митця. В його особовому архіві збереглися, зокрема: «Зима» (ч. 1) з незакінченого вокально-симфонічного циклу «Щороку» на слова Олександра Олеся для мішаного хору, солістів та оркестру (клавір, 1923 р.) та ескіз 4-ї частини цього циклу, який атрибутувала В. Кузик (ф. 424, од. зб. 77). Також є обробки пісень для хору з оркестром — партитура української народної рекрутської пісні «Ой ти, зоре» та масової пісні «Уперед, хто не хоче конати», клавіри двох обробок народних пісень «Ой вінку мій, вінку» та «В путь-

дорогу козаки», партитури двох пісень про Й. Сталіна — «Пісні про Сталіна» («Хвала тобі, батьку») та «Із-за гір, та з-за високих», остання написана для хору з ансамблем народних інструментів, в її основі — давня козацька пісня «Ой з-за гір, з-за гір вилітав сокіл» [9, с. 49] тощо. Серед вокально-інструментальних творів — авторські варіанти проекту Державного гімну УРСР (1947) з різними літературними текстами (партитура та клавір), а також уривок авторського варіанту Державного гімну СРСР (1943).

Серед творів для голосу із симфонічним оркестром — партитура та клавір монологу Тараса Бульби з опери «Тарас Бульба» для баса в супроводі симфонічного оркестру (1959), автографи партитури та окремих партій «Пісні мовчазного солдата» з кінофільму «Степові пісні» та дві обробки українських народних пісень: «Та ой крикнули журавлі» (1959), «Чуєш, брате мій» (автограф та копія) (ф. 424, од. зб. 78—83).

Оригінальні вокальні твори композитора на слова Т. Шевченка, М. Рильського, В. Сосюри, Д. Луценка та інших поетів представлені піснями, здебільшого патріотичними, для хору з фортепіано, для мішаного та дитячого хорів. Також є композиції для голосу з фортепіано — романси «Проса покошено» (слова М. Рильського), «Де ті слова» (слова О. Олеся), «На крилах соняшних і ясних мрій (Тиша)» (слова Л. Ревуцького), «Дума про трьох вітрів» (слова П. Тичини), «Колокол», «Ну розкажи ж» (слова Е. Хоменка), «Чи зумієш ти кохати» (слова М. Вороного) та ін. (ф. 424, од. зб. 115—121, 125).

За документами з архіву митця можна реконструювати історію створення деяких творів. Так, українську народну популярну пісню «Розпрягайте, хлопці, коні» композитор гармонізував у 1943 році на прохання музикознавця, композитора, доктора мистецтвознавства, професора В. Довженка. За спогадами останнього: «Через якийсь день-два Лев Миколайович виконав моє побажання і приніс гармонізацію цієї пісні. Вона була розмножена і виконувалась у військових частинах САВО» (ф. 424, од. зб. 137). Також серед пісень, написаних у роки Другої світової війни, є й такі, що зазнали пізнішого музичного і текстологічного редагування: до прикладу, «Пісня кіннотників» та пісня «За Батьківщину», написані в 1941 році і відредаговані для публікації відповідно в 1943 та 1944 роках, у 1958 році зазнали нового редагування й вийшли друком під новими назвами — «Пісня про Україну» та «Орлине плем'я».

У творчому доробку композитора значне місце посідають обробки народних пісень, які за своєю художньо-творчою сутністю вважаються самобутніми творами, авторськими п'єсами на основі народних мелодій [10, с. 78]. Серед 16 обробок для хору з фортепіано збереглися рукописи як добре відомих творів («А вже весна», «Моя мила, премила», «Попереду офіцер», «Серед темної ночі», «Як засядем, браття» тощо), так і не дуже знаних українських народних пісень («Ой наша рідна Україно», «Ой ви-

шенько, черешенько», «Ходить літо берегами» та азербайджанської пісні «Цэле артс цпуме артс»).

Найбільшою кількістю рукописів в архіві композитора представлені обробки для голосу з фортепіано, переважно у вигляді рукописних копій з авторськими помітками та правками. Це цикл шедеврів «Галицькі пісні», які, увібравши в себе досягнення світової музичної культури, тонко, правдиво і невимушено передають мовою музики глибину людських почуттів; також цикл дитячих пісень, скомпонованих у збірці «Сонечко», що разом з «Козацькими піснями» складають золотий фонд нашої культури. Більшість обробок — це українські пісні різних жанрів: веснянки, історичні, побутові, соціальні, жартівливі; є й обробки пісень інших народів — чотири балкарські «Ой Долай», «Ой да, Чоппа», «Жёрме», «Чертмен, чертмен», молдавська «Фрунзе шоара» та азербайджанська «Сіц іле біц».

Обробки балкарських пісень (ф. 424, од. зб. 177) для голосу з фортепіано композитор зробив, коли перебував на Північному Кавказі. Це обрядові пісні, мелодії і текст яких записав відомий збирач фольклору Михайло Гайдай. У рукописах є авторські помітки, що стосуються перекладу назв та того, як і коли виконувати ці пісні. Так, «пісня "Ой Долай" — "робоча пісня", яку співають, гойдаючи міх з вином. "Ой да Чупа" — балкарська пісня плугатаря, Чупа — міфічна істота, що відає погодою. Від неї залежить урожай».

Деякі пісні містять дописи та ремарки автора. До прикладу, в кінці пісні «Про Ревуху» записано: «Песня о некоем Ревухе — любителе лошадей и верховой езды. Песня имела успех в исполнении А.Л. Доливо-Соботницкого» (ф. 424, од. зб. 168), до пісні «У неділю уночі» зазначено: «Пісні, улюблені Т.Г. Шевченком. Гармонізація Л. Ревуцького. Прошу переписати і обов'язково повернути авторові» (ф. 424, од. зб. 174).

У рукописах з першими варіантами чи редакціями обробок часто вказане джерело, звідки взято мелодію пісні. Так, пісня «Гей, та хто лиха не знає». (ф. 424, од. зб. 153, пісня 2) містить таку авторську ремарку: «Записано від П.К. Саксаганського в 1925 г.» та інформацію про те, що мелодія з незначними змінами була використана П. Чайковським в опері «Мазепа». Пісня «Що й у степу та криниця» була записана від Д.Г. Євтушенка; пісня «Чи це ж тая криниченька» має авторський допис: «На ноту Максимовича»; під заголовком пісні «Чуєш, брате мій» зазначено: «З пісень Західної України» тощо (ф. 424, од. зб. 154, пісня 6; од. зб. 176, 178) Переважна більшість рукописів збереглася у вигляді копій. Значний блок обробок народних пісень (52 пісні) цінний тим, що вміщує копії козацьких, галицьких та інших пісень, ранніх та пізніших варіантів і редакцій, автографів яких немає в архіві. Обробки містять авторські помітки, дописи, правки та позначки голосового регістру. Пісні й аркуші мають суцільну нумерацію та зміст, що свідчить про те, що вони готувалися до друку, а відредагував їх Віталій Таловири в 1968—1974 рр.

Низка цих рукописів у 1968—1975 рр. була опублікована у видавництві «Музична Україна» окремими збірками в серії «Український Солоспів». Це «Козацькі пісні» (1969), «Галицькі пісні» (1970), окремі збірнички пісень для високого, середнього та низького голосів (1972, 1973, 1975). Ймовірно, і збірник дитячих пісень «Сонечко» також зазнав редагування і був видрукований у 1968 р. у цій же серії. Музичним редактором усіх цих видань вказаний В.Ф. Таловиря.

Серед рукописів Л. Ревуцького є варіанти одного й того самого твору, редакції, створені в більш зрілі роки, аранжування (перекладення) для іншого виконавського складу. До прикладу, в архіві містяться автографи та списки різних варіантів обробок народних пісень для голосу з фортепіано: «А наша хазяєчка», «Ой ти гарний, Семене», «Кум до куми залицявся», «Ой сидить пугач», «Ой і зійди, зійди», «Прийшов до дівчини», «Чи це ж тая криниченька» тощо. Деякі варіанти написані в різних тональностях: «Та пропив чоловік бугая», «Як засядем, браття», «Ой з-за гір, з-за гір», «З-під темного гайка».

Деякі обробки народних пісень для голосу з фортепіано — «Ой гей! Та ой хто горя не знає», «Ти, кропивонько», «Наїхали гірмани», «Чуєш, брате мій», «Ой у лузі криниченька», «Та ой крикнули журавлі» — мають різні редакцій (в архіві зберігаються автографи та рукописні копії I та II редакцій цих творів).

Також в архіві композитора є обробки однієї й тієї ж пісні і для голосу з фортепіано, і для хору з фортепіано: «Як засядем, браття» (F-dur та B-dur) (ф. 424, од. зб. 180, 142), узбецька піонерська пісня «Біцлер кюв» (ф. 424, од. зб. 170, 139). Обробки першої пісні для хору з фортепіано та другої — для голосу з фортепіано — не були опубліковані.

Автографи дають змогу простежити процес роботи Л. Ревуцького над обробкою української народної пісні «Чуєш, брате мій». Так, у 1926 році була підготовлена перша редакція для голосу з фортепіано, у 1927 — здійснено перекладення пісні для голосу та симфонічного оркестру, у 1943 — друга редакція для голосу з фортепіано (ф. 424, од. зб. 178, 83, 145, пісня 5). Так само можна відтворити й роботу композитора над обробкою української народної пісні «Та ой крикнули журавлі»: перша редакція для голосу з фортепіано була здійснена в 1925 році, друга — в 1943, а перекладення пісні для баса з симфонічним оркестром — в 1959 (ф. 424, од. зб. 159, 145, пісня 8; од. зб. 82). Гармонізацію української народної пісні «Ой ти, зоре» для чоловічого хору з фортепіано Л. Ревуцький зробив у 1932, обробку для чоловічого хору з оркестром — у 1946 (ф. 424, од. зб. 134, 68). В архіві також зберігається гармонізація пісні «Уперед, хто не хоче конати» для чотириголосого хору а capella, хору з фортепіано та чотириголосого хору із симфонічним оркестром (ф. 424, од. зб. 111—112, 73).

Обробка пісні «Ой гей! Та ой хто горя не знає» для голосу з фортепіано має дві редакції. Про це свідчать супровідні записки, прикріплені до руко-

писів, що зберігаються у вигляді копій. Рукопис першої редакції (d-moll) — копія автографа Л. Ревуцького 1924 року, що міститься в зошиті Дмитра Ревуцького, брата композитора, на с. 31 (ф. 424, од. зб. 147). Рукопис другої редакції, виконаної в 1932 році й опублікованої в 1936, є у збірнику з 53 пісень (ф. 424, од. зб. 155, пісня 23). З авторської приписки дізнаємося, що пісня «Гей та хто лиха не знає» (f-moll) — це перший, спрощений варіант, записаний від П. Саксаганського в 1925 році (ф. 424, од. зб. 153, пісня 2). У цих списках слова однакові, а мелодії та гармонізації різні.

Відтворенням процесу роботи композитора є збережені в архіві разом з партитурами клавіри симфонічних та вокально-симфонічних творів: для хору з фортепіано «Партії слава», для голосу з фортепіано «Монолог Тараса Бульби».

В архіві Л. Ревуцького міститься багато авторських чернеток з уривками та фрагментами невизначених або незакінчених творів. Серед інструментальних композицій можна виділити «Симфонічні ескізи», ескізи окремих частин (Прелюдії, Вступу, Largo Allegro та ін.) з різних симфонічних творів¹, уривки фортепіанних ансамблів: тріо для голосу, скрипки та віолончелі, твору для скрипки з фортепіано та для віолончелі з фортепіано (ф. 424, од. зб. 47, 49, 50) тощо. Поміж вокально-інструментальними творами є розпочаті, але не закінчені композитором пісня «В дитинстві ще давно, давно колись» на слова О. Олеся, [Елегія] («Іще годину, ще хвилину...») на слова К. Білиловського (ф. 424, од. зб. 186, 182) та інші. Усі вони чекають на своїх дослідників.

Наукова новизна. Уперше на основі комплексного опису нотних рукописів особового архіву Л.М. Ревуцького проаналізовано рукописну спадщину митця, зокрема висвітлено історію походження та створення нотних рукописів, які репрезентують головні напрями його творчої діяльності.

Висновки. Комплексне дослідження архіву видатного українського композитора Л.М. Ревуцького з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського дозволило дійти висновку, що цей документальний комплекс є потужною джерельною базою як для вивчення творчості Л.М. Ревуцького, так і для поглиблення знань із музичної культури України загалом. В архіві представлені різні жанрові та стилеві пласти творчості митця: масив автографів, рукописних списків, чернеток, різних редакцій творів тощо. Низка архівних матеріалів Л.М. Ревуцького досі не була опублікована, відповідно й не залучена до наукового обігу. Перспективним завданням для музикознавців є реконструкція незакінчених творів видатного українського композитора, який створив новий напрям у музиці ХХ ст.

¹ З них Andante та Allegro, за припущенням В. Кузик, є частинами знищеної автором Симфонії № 3.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бугаєва О. Надійне сховище для рукописів Ревуцького // *Музика*. 2012. № 4. С. 50—51.
2. Кобрин Н. Творчість Левка Ревуцького в контексті української музичної культури ХХ ст.: Методична розробка. Львів, 2013. 78 с.
3. Клименко Е.С. Архів Л.М. Ревуцького в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: структура та склад // *Рукописна та книжкова спадщина*. Київ, 2019. Вип. 23. С. 5—14. <https://doi.org/10.15407/rksu.23.005>
4. Кузик В. Концерт Ревуцького: Доля: URL: <http://mus.art.co.ua/kontsert-revutskohodolya/>
5. Кузик В. Рукописи не горять // *Ревуцький Л. Симфонія № 2*. Київ : Муз. Україна, 2020. 182 с.
6. Кузик В. Логіка «мудрої музики» Левка Ревуцького // *Українське мистецтвознавство*. Київ, 2015. Вип. 15. С. 8—21.
7. Кузик В. Лев Миколайович Ревуцький. Ніжин: Видавець ПП Лисенко ММ, 2011. 83 с.; іл.
8. Лев Николаевич Ревуцкий : Статьи. Воспоминания / сост. В.В. Кузык. Киев : Муз. Україна, 1989. 272 с.
9. Ревуцький В. Спогади про батька // *Музика*. 1993. № 6. С. 22.
10. Ревуцький Л. Повне зібрання творів : у 11 т. Т. 11 : Літературна спадщина. Київ : Муз. Україна, 1988, 319 с.
11. Ревуцький Л. Повне зібрання творів у 11 т. Т. 1 : Симфонічні твори. Київ : Муз. Україна, 1981. 167 с.

Отримано 7 вересня 2023 р.

REFERENCES

1. Buhaieva O. Nadiyne skhovyshche dlia rukopysiv Revutskoho [Reliable repository for Revutskyi's manuscripts]. *Muzyka* [Music]. 2012. No. 4, pp. 50—51. [In Ukrainian].
2. Kobryn N. Tvorchist Levka Revutskoho v konteksti ukrainskoi muzychnoi kultury XX st.: Metodychna rozrobka [Levko Revutskyi's creativity in context of Ukrainian musical culture of the 20th century: Methodological development]. Lviv, 2013. 78 p. [In Ukrainian].
3. Klymenko E.S. Arkhiv L.M. Revutskoho v Instytuti rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho: struktura ta sklad [L.M. Revutskyi's Archive at the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine: structure and composition]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and Book Heritage of Ukraine]. 2019. Iss. 23, pp. 5—14. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/rksu.23.005>
4. Kuzyk V. Kontsert Revutskoho: Dolia [Revutskyi's Concert: Fate]. Retrieved from: <http://mus.art.co.ua/kontsert-revutskoho-dolya/> [In Ukrainian].
5. Kuzyk V. Rukopysy ne horiat // Revutskyi L. Symfoniya No. 2 [Manuscripts do not burn // Revutskyi L. Symphony No. 2]. Kyiv, 2020. 182 p. [In Ukrainian].
6. Kuzyk V. Lohika "mudroi muzyky" Levka Revutskoho [Logic of Levko Revutskyi's "Wise Music"]. *Ukrainske mystetstvoznavstvo* [Ukrainian Art Studies]. Kyiv, 2015. Iss. 15, pp. 8—21. [In Ukrainian].
7. Kuzyk V. Lev Mykolayovych Revutskyi [Lev Mykolayovych Revutskyi]. Nizhyn, 2011. 83 p.; ill. [In Ukrainian].
8. Lev Nikolaevich Revutskii : Stati. Vospominaniia [Lev Nikolaevich Revutsky : Articles. Memoirs] / V.V. Kuzyk (Comp.). Kyiv, 1989. 272 p. [In Russian].

9. Revutskyi V. Spohady pro batka [Memories about my father]. *Muzyka* [Music]. 1993. No. 6, p. 22. [In Ukrainian].
10. Revutskyi L. Povne zibrannia tvoriv : u 11 t. T. 11 : Literaturna spadshchyna [Revutskyi L. Complete Works : in 11 vols. Vol. 11 : Literary heritage]. Kyiv, 1988. 319 p. [In Ukrainian].
11. Revutskyi L. Povne zibrannia tvoriv u 11 t. T. 1 : Symfonichni tvory [Revutskyi L. Complete Works in 11 vols. Vol. 1 : Symphonic Works]. Kyiv, 1981. 167 p. [In Ukrainian].

Received on September 7, 2023

Erika Klymenko

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: KlymenkoE@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0001-6090-0586

Liudmyla Rudenko

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

E-mail: rudenkol@nbuv.gov.ua

ORCID: 0000-0002-0329-0504

LEV REVUTSKYI'S PERSONAL ARCHIVE AS IMPORTANT COMPONENT OF ARTIST'S COMPOSER HERITAGE

The purpose of the work — to characterize the creative work (musical manuscripts) of the outstanding Ukrainian composer, pianist, teacher, social and cultural activist Lev Revutskyi, which is stored in the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine. To determine the features of his compositional activity based on the analysis of versions and editions of musical works, comments and accompanying notes of the artist. **Methodology.** In the process of research, the scientific tools of historical musicology and musical source studies were used, historical-comparative, chronological and statistical methods of structural analysis were applied, as well as source-scientific and textological methods of examining sheet music sources. **Scientific novelty.** For the first time, on the basis of a comprehensive description of sheet music manuscripts of the personal archive of Lev Revutskyi, the artist's manuscript heritage was analyzed, in particular, the history of the origin and creation of sheet music manuscripts, which represent the main directions of his creative activity, was highlighted. **Conclusions.** A comprehensive study of the archive of the outstanding Ukrainian composer Lev Revutskyi from the fonds of the Institute of Manuscript of the V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine allowed to come to the conclusion that this documentary complex is a powerful source base both for studying the work of Lev Revutskyi, and for deepening knowledge of the musical culture of Ukraine in general. The archive presents various genre and style layers of the artist's work: an array of autographs, handwritten lists, drafts, various editions of works, etc. A number of archival materials of Lev Revutskyi has not yet been published and, accordingly, has not been involved in scientific circulation. A promising task for musicologists is the reconstruction of the unfinished works of the outstanding Ukrainian composer, who created a new direction in the music of the 20th century.

Key words: Revutskyi Lev, personal archive, manuscript, autograph, work, symphony, concert.